

सर्वसाधारण उद्दिष्टे - इतिहास

इयत्ता - ६ वी ते ८ वी

१. प्राचीन काळापासून ते वर्तमानकाळापर्यंतची समाज व संस्कृतीच्या विकासाची प्रक्रिया समजावून घेणे.
२. मानवाच्या उत्क्रांतीची वाटचाल समजून घेणे.
३. धर्मसहिष्णुता, सामाजिक सुसंवाद व समता या जाणिवे विकसित करणे.
४. जिज्ञासू वृत्ती, सौंदर्यदृष्टी व निर्मितिक्षमता जोपासणे.
५. विद्यार्थ्यांना मानव, समाज आणि पर्यावरण यांच्या परस्परावलंबित्वाची प्रक्रिया समजावून देऊन पर्यावरणाचे संरक्षण करण्यास प्रवृत्त करणे.
६. ऐतिहासिक अवशेष, साधने, स्मारके आणि वास्तू यांचे जतन करण्याची जाणीव निर्माण करणे.
७. समाजसुधारणा चळवळीत व भारतीय स्वातंत्र्यआंदोलनात समाजातील सर्व स्तरांतील स्त्री-पुरुषांनी केलेल्या योगदानाविषयी जाणीव विकसित करणे.
८. भारतीय समाजाच्या व संस्कृतीच्या विकासातील विविध टप्प्यांविषयी माहिती करून घेण्यास मदत करणे.
९. ऐतिहासिक संदर्भात भारतीय समाजाच्या समकालीन समस्यांचा भूतकाळाशी योग्य मेळ घालण्याची क्षमता निर्माण करणे व समस्या निराकरणासाठी त्यास सक्षम करणे.
१०. भारताची एकता व अखंडता यांबद्दल विद्यार्थ्यांच्या मनात आदराची भावना निर्माण करणे.
११. समाजातील दुर्बल घटक व महिला यांच्या सबलीकरणाची व समानतेची जाणीव निर्माण करणे.
१२. वैज्ञानिक दृष्टिकोन विकसित करणे.
१३. अनिष्ट रूढी, परंपरा व अंधश्रद्धा यांचा त्याग करण्याची वृत्ती वाढीस लावणे.
१४. भारतीय संस्कृतीच्या विविधतेची आणि विविधतेतील एकतेची जाण निर्माण करणे.
१५. भारतीय संविधानात नमूद केलेली लोकशाही, समाजवाद व धर्मनिरपेक्षता ही मूल्ये विद्यार्थ्यांच्या मनात बिंबविणे.
१६. 'समृद्ध वारशाचे जतन, पण हीन असेल त्याचा त्याग' - ही दृष्टी विकसित करणे.
१७. ऐतिहासिक माहिती मिळविण्यासाठी आधुनिक विज्ञान व तंत्रज्ञानाचा उपयोग करण्यास प्रवृत्त करणे.
१८. आंतरराष्ट्रीय सामंजस्य आणि शांतता यांचे महत्त्व पटविण्यास समर्थ बनविणे.
१९. भारतीय संस्कृतीच्या बलस्थानांची ओळख करून देणे. परस्परांचा धर्म व पंथ यांबद्दल आदर निर्माण करणे.
२०. विविधतेतून एकता, सर्वधर्मसमभाव, सामाजिक सुसंवाद आणि समता इ. मूल्ये अंगी बाणविण्यास मदत करणे.

२१. श्रमप्रतिष्ठेची जाणीव निर्माण करणे.
२२. विविध कलागुणांची जोपासना करणे.
२३. आपत्तीव्यवस्थापनाबाबत जाणीव जागृती करणे.
२४. स्थानिक प्रश्नांपासून ते आंतरराष्ट्रीय प्रश्नांपर्यंत विद्यार्थ्यांस जागरूक करणे.
२५. इतिहासलेखन ही शास्त्रशुद्ध संकल्पना आहे. इतिहास वस्तुनिष्ठ व तटस्थपणे मांडण्याची जाणीव निर्माण करणे.
२६. आजच्या दैनंदिन जीवनातील घडामोडी उद्याच्या इतिहासाचा भाग असतात याची जाणीव निर्माण करणे.
२७. इतिहास हा पुराव्यांवर आधारित असून त्याचा अन्वयार्थ लावणे महत्त्वाचे असते. साधनांच्या माध्यमातून इतिहास बोलका करणे आवश्यक आहे याची जाणीव निर्माण करणे.

अभ्यासक्रमाची उद्दिष्टे व पाठ्यक्रम - इयत्ता ६ वी

उद्दिष्टे

१. भारतीय समाजाच्या विकासातील प्रमुख टप्प्यांविषयी माहिती करून घेण्यास मदत करणे.
२. भारतीय संस्कृतीच्या विविधतेची आणि विविधतेतील एकतेची जाण निर्माण करणे.
३. मानव, समाज आणि पर्यावरण यांच्या परस्परावलंबित्वाची प्रक्रिया समजावून घेऊन पर्यावरणाचे संरक्षण करण्यास प्रवृत्त करणे.
४. विश्वबंधुत्व व आंतरराष्ट्रीय सामंजस्याचे महत्त्व ठसविणे.
५. ऐतिहासिक अवशेष, साधने, स्मारके आणि वास्तू यांचे जतन करण्याबाबत जाणीव निर्माण करणे.
६. ऐतिहासिक माहिती मिळविण्यासाठी आधुनिक विज्ञान व तंत्रज्ञानाचा उपयोग करण्यास प्रवृत्त करणे.
७. श्रमप्रतिष्ठेची जाणीव निर्माण करणे.
८. विविध कलागुणांची जोपासना करणे.
९. जिज्ञासू वृत्ती, सौंदर्यदृष्टी व निर्मितिक्षमता जोपासणे.
१०. इतिहासलेखन ही शास्त्रशुद्ध संकल्पना आहे. इतिहास वस्तुनिष्ठ व तटस्थपणे मांडण्याची जाणीव निर्माण करणे.
११. आजच्या दैनंदिन जीवनातील घडामोडी या उद्याच्या इतिहासाचा भाग असतात याची जाणीव निर्माण करणे.
१२. इतिहास हा पुराव्यांवर आधारित असून त्याचा अन्वयार्थ लावणे महत्त्वाचे असते. साधनांच्या माध्यमातून इतिहास बोलका करणे आवश्यक आहे याची जाणीव निर्माण करणे.

पाठ्यक्रम
विषय - इतिहास

अ.क्र.	घटक	उपघटक	व्याप्ती आणि मर्यादा	प्रमुख जाणिवा	अध्ययन निदर्शक
१.	प्राचीन भारतीय इतिहासाच्या साधनांची तोंड-ओळख	<ul style="list-style-type: none"> लिखित साधने भौतिक साधने मौखिक साधने 	<ul style="list-style-type: none"> लिखित साधनांचे प्रकार भौतिक साधनांचे प्रकार मौखिक साधने 	<ul style="list-style-type: none"> इतिहासाच्या अभ्यासाने मानवी जीवनाच्या परिवर्तनाचा प्रवाह समजून घेण्यास मदत होते. भूतकाळाच्या शास्त्रीय अभ्यासासाठी साधनांची आवश्यकता असते. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी इतिहासाच्या साधनांचे वर्गीकरण करतो. विद्यार्थी इतिहासाच्या साधनांचे महत्त्व स्पष्ट करतो.
२.	हडप्पा संस्कृती	<ul style="list-style-type: none"> ठळक वैशिष्ट्ये नगररचना लोकजीवन 	<ul style="list-style-type: none"> प्रगत नागरी संस्कृती नगररचनेची वैशिष्ट्ये कला, व्यापार व उद्योग 	<ul style="list-style-type: none"> जगातील अतिप्राचीन संस्कृतींमध्ये हडप्पा संस्कृतीचा समावेश होतो. कला, व्यापार व उद्योग या क्षेत्रात हडप्पा संस्कृतीच्या लोकांनी लक्षणीय प्रगती केली होती. आधुनिक नगररचनेशी साम्य दाखविणारी प्रगत नगररचना हे हडप्पा संस्कृतीचे ठळक वैशिष्ट्य होय. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी हडप्पाकालीन संस्कृतीची वैशिष्ट्ये स्पष्ट करतो. विद्यार्थी हडप्पाकालीन नगररचनेची वैशिष्ट्ये स्पष्ट करतो. विद्यार्थी हडप्पाकालीन लोकजीवनाची वैशिष्ट्ये स्पष्ट करतो.
३.	वैदिक संस्कृती	<ul style="list-style-type: none"> वाङ्मय लोकजीवन 	<ul style="list-style-type: none"> वेद, ब्राह्मणग्रंथ, आरण्यके उपनिषदे कुटुंबसंस्था 	<ul style="list-style-type: none"> वैदिक संस्कृतीत मानवाने भाषा, वाङ्मय, तत्त्वज्ञान इ. क्षेत्रांत प्रगती केली. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी वैदिक संस्कृतीची वैशिष्ट्ये सांगतो. विद्यार्थी वैदिक काळातील लोकजीवनाची माहिती सांगतो.

अ.क्र.	घटक	उपघटक	व्याप्ती आणि मर्यादा	प्रमुख जाणिवा	अध्ययन निदर्शक
			<ul style="list-style-type: none"> आश्रमव्यवस्था दैनंदिन जीवन स्त्रियांचे समाजजीवनातील स्थान 	<ul style="list-style-type: none"> व्यक्तिगत जीवन आणि समाजजीवन यांच्यात सुसंवाद साधला गेल्यामुळे व्यक्ति आणि समाज समृद्ध होतो. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी वैदिक काळातील कुटुंबव्यवस्था, वर्णव्यवस्था यांची माहिती सांगतो. विद्यार्थी वैदिक काळातील लोकांच्या दैनंदिन जीवना-विषयी माहिती सांगतो.
४.	जनपदे व महाजनपदे	<ul style="list-style-type: none"> राज्यांचा उदय जनपदे व महाजनपदे शासनव्यवस्थेचे बदलते स्वरूप 	<ul style="list-style-type: none"> राज्यांच्या उदयाची कारणे. जनपदे व महाजनपदे यांतील फरक शासनव्यवस्था 	<ul style="list-style-type: none"> काळाच्या ओघात शासनव्यवस्थेत बदल होतो. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी जनपदे व महाजनपदे यांतील फरक सांगतो. विद्यार्थी जनपदे व महाजनपदे यांची वैशिष्ट्ये सांगतो. विद्यार्थी शासनव्यवस्थेचे बदललेले स्वरूप स्पष्ट करतो.
५.	प्राचीन राज्ये	<ul style="list-style-type: none"> उत्तरेकडील प्राचीन राज्ये दक्षिणेकडील प्राचीन राज्ये 	<ul style="list-style-type: none"> मौर्य, गुप्त, वर्धन, सातवाहन, वाकाटक, चालुक्य, पल्लव साम्राज्य यांची संक्षिप्त माहिती. 	<ul style="list-style-type: none"> साम्राज्याचे व साम्राज्याच्या विघटनाचे लोकजीवनावर परिणाम होतात. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी उत्तर व दक्षिण भारतातील निरनिराळ्या साम्राज्यांच्या व इतर राज्यांच्या उदयाची व वैशिष्ट्यांची माहिती सांगतो. मौर्य काळात एकछत्री अंमल सुरू झाला हे विद्यार्थी जाणतो.

अ.क्र.	घटक	उपघटक	व्याप्ती आणि मर्यादा	प्रमुख जाणिवा	अध्ययन निदर्शक
६.	प्राचीन भारतातील धार्मिक प्रवाह	<ul style="list-style-type: none"> जैन धर्म बौद्ध धर्म 	<p>जैन धर्म</p> <ul style="list-style-type: none"> जैन धर्माच्या उदयाची कारणे वर्धमान महावीर पंचमहाव्रते त्रिरत्ने <p>बौद्ध धर्म</p> <ul style="list-style-type: none"> गौतम बुद्ध आर्यसत्ये पंचशील बौद्धसंघ 	<ul style="list-style-type: none"> विविध धार्मिक प्रवाहांनी मानवी जीवन संपन्न केले आहे. मानवता हा सर्वश्रेष्ठ विचार आहे. 	<ul style="list-style-type: none"> दक्षिणेतील राज्ये व त्यांचे योगदान यांची माहिती विद्यार्थी करून घेतो. विद्यार्थी जैन व बौद्ध धर्माची तत्त्वे विशद करतो.
७.	प्राचीन भारतातील कला व संस्कृती	<ul style="list-style-type: none"> वाङ्मय, चित्रकला, स्थापत्य, शिल्पकला व संगीत 	<ul style="list-style-type: none"> इ. स. पू. ३०० ते इ.स. ८०० या काळातील वाङ्मय. अजिंठा, वेरुळ, गांधारशैली संगीत, कला व नृत्य 	<ul style="list-style-type: none"> समाजाच्या सर्वांगीण विकासार्थी व शांतता कारणीभूत ठरतात. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी इ.स.पू. ३०० ते इ.स. ८०० या काळातील भाषा व साहित्य यांविषयी माहिती सांगतो. विद्यार्थी कादंबरी, नाटके, ज्योतिषशास्त्र, न्यायशास्त्र, राजनीती, गणित इ.

प्रा. शि. अभ्यासक्रम २०१२ : भाषेतर विषय : भाग - २ : इयत्ता ६ वी ते ८ वी : इतिहास, नागरिकशास्त्र : (१८७)

अ.क्र.	घटक	उपघटक	व्याप्ती आणि मर्यादा	प्रमुख जाणिवा	अध्ययन निदर्शक
८.	प्राचीन भारत व जग	<ul style="list-style-type: none"> प्राचीन भारतीय संस्कृतीचा भारताबाहेर विस्तार कला व सांस्कृतिक क्षेत्रातील देवाणघेवाण. 	<ul style="list-style-type: none"> भारत व पश्चिमेकडील राज्यांचे संबंध भारत व आशियाई राज्यांचे सांस्कृतिक संबंध 	<ul style="list-style-type: none"> विचारांच्या व सांस्कृतिक परंपरांच्या आदानप्रदानाने मानवाचे ज्ञान अधिक समृद्ध होते. प्राचीन काळापासून भारताचे बाह्य जगताशी व्यापारी व सांस्कृतिक संबंध प्रस्थापित झाले. त्यांचा लाभ भारताला व जगालाही झाला. 	<ul style="list-style-type: none"> वाङ्मयाबाबद्दल माहिती सांगतो. विद्यार्थी चित्रकला, स्थापत्य, शिल्पकला, नृत्यकला, संगीत इत्यादी कलांबद्दल माहिती सांगतो. विद्यार्थी संघम-साहित्याबाबद्दल माहिती सांगतो. विद्यार्थी भारत व भारताबाहेरील राज्य यांच्यातील संबंध सांगतो. विद्यार्थी भारताबाहेरील राज्यांमध्ये विविध कलांचा प्रसार कसा झाला ते सांगतो. विद्यार्थी भारताच्या शेजारील देशांमध्ये बौद्ध धर्माचा प्रसार कसा झाला ते सांगतो. भारत व आग्नेयेकडील राज्ये यांच्यातील संबंध स्पष्ट करतो.

अभ्यासक्रमाची उद्दिष्टे व पाठ्यक्रम - इयत्ता ७ वी

उद्दिष्टे

१. जिज्ञासू वृत्ती, सौंदर्यदृष्टी व निर्मितिक्षमता जोपासणे व त्यांच्या अभिव्यक्तीला वाव देणे.
२. धर्मसहिष्णुता, सामाजिक सुसंवाद व समता या जाणिवे विकसित करणे.
३. भारताची एकता व अखंडता यांबद्दल विद्यार्थ्यांच्या मनात आदराची भावना निर्माण करणे.
४. 'समृद्ध वारशाचे जतन, पण हीन असेल त्याचा त्याग' ही दृष्टी विकसित करणे.
५. भारतीय संस्कृतीच्या विविधतेची आणि विविधतेतील एकतेची जाण निर्माण करणे.
६. विश्वबंधुत्व व आंतरराष्ट्रीय सामंजस्याचे महत्त्व ठसविणे.
७. ऐतिहासिक अवशेष, साधने, स्मारके आणि वास्तू यांचे जतन करण्याबाबत जाणीव निर्माण करणे.
८. ऐतिहासिक माहिती मिळविण्यासाठी आधुनिक विज्ञान व तंत्रज्ञानाचा उपयोग करण्यास प्रवृत्त करणे.
९. श्रमप्रतिष्ठेची जाणीव निर्माण करणे.
१०. इतिहासलेखन ही शास्त्रशुद्ध संकल्पना आहे. इतिहास वस्तुनिष्ठ व तटस्थपणे मांडण्याची जाणीव निर्माण करणे.
११. आजच्या दैनंदिन जीवनातील घडामोडी या उदयाच्या इतिहासाचा भाग असतात याची जाणीव निर्माण करणे.
१२. इतिहास हा पुराव्यांवर आधारित असून त्याचा अन्वयार्थ लावणे महत्त्वाचे असते. विश्वासाह साधनांच्या माध्यमातून इतिहास बोलका करणे आवश्यक आहे, याची जाणीव निर्माण करणे.
१३. सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, सांस्कृतिक, जागतिक इत्यादी क्षेत्रांतील घडामोडींची शास्त्रशुद्ध पद्धतीने नोंद करण्याची क्षमता विकसित करणे.

इतिहास पाठ्यक्रम इयत्ता - ७ वी

अ.क्र.	घटक	उपघटक	व्याप्ती आणि मर्यादा	प्रमुख जाणिवा	अध्ययन निदर्शक
१.	मध्ययुगीन भारतीय इतिहासाच्या साधनांची तोंड ओळख	<ul style="list-style-type: none"> लिखित साधने भौतिक साधने मौखिक साधने 	<ul style="list-style-type: none"> लिखित साधनांचे प्रकार भौतिक साधनांचे प्रकार मौखिक साधने 	<ul style="list-style-type: none"> इतिहास एक शास्त्र असून तो विविध साधनांच्या आधारेच लिहिला जातो. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी मध्ययुगीन भारताच्या इतिहासाची साधने सांगतो. विद्यार्थी इतिहासाच्या साधनांचे वर्गीकरण करतो. विद्यार्थी इतिहासाच्या साधनांचे महत्त्व स्पष्ट करतो.
२.	मध्ययुगीन भारत व जग	<ul style="list-style-type: none"> अरब संस्कृती - उदय व विस्तार इस्लामचा उदय व विकास मध्ययुगीन युरोपातील सामंतशाही 	<ul style="list-style-type: none"> अरबांचा उदय अरबांचे विविध क्षेत्रातील योगदान इस्लामचा उदय इस्लामची शिकवण सामंतशाही - अर्थ भूदास - स्पष्टीकरण व्यापारी वर्गाचे वर्चस्व 	<ul style="list-style-type: none"> पूर्वेकडील व पश्चिमेकडील राज्ये यांच्यातील व्यापारी व सांस्कृतिक देवाणघेवाणीत अरबांचा मोठा वाटा होता. इस्लामचा उदय ही धार्मिक व सामाजिक दृष्ट्या महत्त्वाची घटना होती. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी अरब संस्कृतीचे योगदान सांगतो. विद्यार्थी इस्लाम धर्माच्या उदयाची कारणे व तत्त्वे सांगतो. विद्यार्थी युरोपातील सामंतशाहीच्या उदयाची कारणे व त्या व्यवस्थेतील वेगुण्ये स्पष्ट करतो.
३.	छोट्या राज्यांचा उदय (इ.स. ७०० ते १२००)	<ul style="list-style-type: none"> पाल, राष्ट्रकूट, चोल व राजपूत इ. स. ७०० ते १२०० या काळातील समाज, अर्थव्यवस्था व संस्कृती - वरील प्रभाव 	<ul style="list-style-type: none"> छोट्या राज्यांच्या उदयाची कारणे तत्कालीन समाज, अर्थव्यवस्था व सांस्कृतिक जीवन 	<ul style="list-style-type: none"> मध्ययुगात भारतामध्ये मोठी राजकीय स्थित्यंतरे झाली. अशा स्थित्यंतरांचा वेध इतिहासाद्वारे घेतला जातो. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी भारतातील छोट्या राज्यांच्या उदयाची कारणे सांगतो. तत्कालीन समाज, अर्थव्यवस्था व सांस्कृतिक जीवन यांची माहिती सांगतो.

अ.क्र.	घटक	उपघटक	व्याप्ती आणि मर्यादा	प्रमुख जाणिवा	अध्ययन निदर्शक
४.	दिल्लीची सुलतानशाही	<ul style="list-style-type: none"> सुलतानशाहीचा उदय व विकास सुलतानशाही कालखंडाचा आढावा सुलतानशाहीचा न्हास 	<ul style="list-style-type: none"> तुर्कांची आक्रमणे व राज्यविस्तार मुहम्मद घोरी आक्रमण अल्तमश-दिल्लीचा पहिला सुलतान रझिया सुलताना अल्लाउद्दीन खल्जी मुहम्मद तुघलक व फिरोज तुघलक लोदी घराणे सय्यद घराणे सुलतानशाहीचा शेवट 	<ul style="list-style-type: none"> भारतीय संस्कृतीने परकीयांनाही आपल्यात सामावून घेतले आहे. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी भारताच्या दक्षिण भागातील राज्यांची माहिती सांगतो. विद्यार्थी सुलतानशाहीच्या उदयाची कारणे सांगतो. विद्यार्थी मध्ययुगीन काळात भारतावर आक्रमणे का झाली याची कारणे स्पष्ट करतो. विद्यार्थी परकीय आक्रमणांना भारतातून झालेल्या प्रतिकाराची माहिती सांगतो.
५.	प्रादेशिक सत्ता	<ul style="list-style-type: none"> यादव बहमनी, विजयनगर 	<ul style="list-style-type: none"> यादव-महाराष्ट्रातील घराणे वैभवशाली राजसत्ता हसन गंगू बहमनी साम्राज्याचे विघटन विजयनगर साम्राज्याची स्थापना - हरिहर व बुक्क कृष्णदेवराय - कामगिरी 	<ul style="list-style-type: none"> अंतर्गत कलह व परस्पर संघर्ष यामुळे प्रस्थापित राज्यांचा न्हास होतो. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी भारतातील छोट्या राज्यांच्या उदयाची कारणे सांगतो. विद्यार्थी यादव, बहमनी घराण्यातील राजांविषयी माहिती सांगतो.

अ.क्र.	घटक	उपघटक	व्याप्ती आणि मर्यादा	प्रमुख जाणिवा	अध्ययन निदर्शक
६.	मुघल कालखंड	<ul style="list-style-type: none"> बाबर ते औरंगजेब मुघल कालखंडातील आर्थिक व सामाजिक, सांस्कृतिक जीवन मुघल सत्तेचा न्हास प्रादेशिक सत्ता 	<ul style="list-style-type: none"> बाबर ते औरंगजेब यांच्या कारकिर्दीतील विविध क्षेत्रातील प्रमुख घटना मुघल सत्तेच्या न्हासाची कारणे आहोम, बुंदेलखंड, गोंड 	<ul style="list-style-type: none"> मुघल साम्राज्यामुळे भारतात संमिश्र संस्कृतीचा विकास झाला. मुघलकाळात भारताच्या आर्थिक व सामाजिक जीवनात अनेक बदल घडून आले. कला व साहित्याच्या क्षेत्रात मुघल काळात मोलाची भर पडली. पारंपरिक भारतीय कलांवर मध्य व आशियाई शैलीचा प्रभाव पडला. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी मुघल साम्राज्यामुळे भारतात संमिश्र संस्कृतीचा विकास कसा झाला हे विशद करतो.
७.	धार्मिक समन्वय	<ul style="list-style-type: none"> भक्ती चळवळ - उदय व प्रभाव भारतातील संतांचे कार्य सुफी पंथ महानुभाव पंथ 	<ul style="list-style-type: none"> भक्ती चळवळीचा उदय, प्रसार व योगदान रामानुज, संत कबीर, गुरु नानक, श्री बसवेश्वर इत्यादींचे योगदान सुफी पंथाची स्थापना व कार्य 	<ul style="list-style-type: none"> संतांच्या कार्यामुळे समाजात सौहार्दाचे वातावरण निर्माण होण्यास मदत झाली. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी संत चळवळीच्या उदयाची पार्श्वभूमी स्पष्ट करतो. विद्यार्थी संतांचे कार्य स्पष्ट करतो.

अ.क्र.	घटक	उपघटक	व्याप्ती आणि मर्यादा	प्रमुख जाणिवा	अध्ययन निदर्शक
८.	मराठी सत्तेचा उदय व न्हास	<ul style="list-style-type: none"> शिवपूर्वकालीन महाराष्ट्र स्वराज्यस्थापना छत्रपती शिवाजी महाराजांची राज्यव्यवस्था मराठ्यांचा स्वातंत्र्यसंग्राम मराठी सत्तेचा विस्तार व न्हास 	<ul style="list-style-type: none"> शिवपूर्वकालीन महाराष्ट्राची सामाजिक, आर्थिक, राजकीय परिस्थिती स्वराज्याची स्थापना छत्रपती शिवाजी महाराजांची राज्यव्यवस्था छत्रपती संभाजीमहाराज, छत्रपती राजाराममहाराज, महाराणी ताराबाई व छत्रपती शाहूमहाराज यांचे कार्य पहिला पेशवा ते १८१८ पर्यंतच्या कालखंडातील घडामोडी. (शिंदे-होळकर यांचे कार्य) 	<ul style="list-style-type: none"> मराठी सत्ता अखिल भारतीय पातळीवर प्रबळ सत्ता म्हणून उदयाला आली. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या राज्यव्यवस्थेची माहिती सांगतो. विद्यार्थी मराठ्यांच्या स्वातंत्र्यचळवळीची माहिती सांगतो.

प्रा. शि. अभ्यासक्रम २०१२ : भाषेतर विषय : भाग - २ : इयत्ता ६ वी ते ८ वी : इतिहास, नागरिकशास्त्र : (१९३)

अभ्यासक्रमाची उद्दिष्टे व पाठ्यक्रम - इयत्ता ८ वी

उद्दिष्टे

१. भारतीय स्वातंत्र्यआंदोलनात व समाजसुधारणा चळवळीत समाजातील सर्व स्तरांतील स्त्री-पुरुषांनी केलेल्या योगदानाविषयी जाणीव विकसित करणे.
२. ऐतिहासिक संदर्भात भारतीय समाजाच्या समकालीन समस्यांचा भूतकाळातील घटनांशी योग्य मेळ घालण्याची क्षमता निर्माण करणे व समस्यानिराकरणासाठी त्यास सक्षम करणे.
३. भारताची एकता व अखंडता यांबद्दल विद्यार्थ्यांच्या मनात आदराची भावना निर्माण करणे.
४. राष्ट्रीय ऐक्य व लोकशाही वृत्ती जोपासणे.
५. विश्वबंधुत्व व आंतरराष्ट्रीय सामंजस्याचे महत्त्व ठसविणे.
६. 'समृद्ध वारशाचे जतन, पण हीन असेल त्याचा त्याग' ही दृष्टी विकसित करणे.
७. ऐतिहासिक माहिती मिळविण्यासाठी आधुनिक विज्ञान व तंत्रज्ञानाचा उपयोग करण्यास प्रवृत्त करणे.
८. समाजातील दुर्बल घटक व महिला यांच्या सबलीकरणाची जाणीव निर्माण करणे.
९. श्रमप्रतिष्ठेची जाणीव निर्माण करणे.
१०. आपत्ती व्यवस्थापनाबाबत जाणीवजागृती करणे.
११. इतिहासलेखन ही शास्त्रशुद्ध संकल्पना आहे. इतिहास वस्तुनिष्ठ व तटस्थपणे मांडण्याची जाणीव निर्माण करणे.
१२. आजच्या दैनंदिन जीवनातील घडामोडी या उदयाच्या इतिहासाचा भाग असतात याची जाणीव निर्माण करणे.
१३. इतिहास हा पुराव्यांवर आधारित असून त्याचा अन्वयार्थ लावणे महत्त्वाचे असते. साधनांच्या माध्यमातून इतिहास बोलका करणे आवश्यक आहे. याची जाणीव निर्माण करणे.

पाठ्यक्रम
विषय - इतिहास

इयत्ता - ८ वी

अ.क्र.	घटक	उपघटक	व्याप्ती आणि मर्यादा	प्रमुख जाणिवा	अध्ययन निदर्शक
१.	आधुनिक भारतीय इतिहासाच्या साधनांची तोंडओळख	<ul style="list-style-type: none"> लिखित साधने भौतिक साधने मौखिक साधने 	<ul style="list-style-type: none"> लिखित साधनांचे प्रकार भौतिक साधनांचे प्रकार मौखिक साधने 	<ul style="list-style-type: none"> इतिहास एक शास्त्र असून तो विविध साधनांच्या आधारेच लिहिला जातो. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी इतिहासाच्या विविध साधनांचे महत्त्व स्पष्ट करतो. विद्यार्थी इतिहासाच्या विविध साधनांचे वर्गीकरण करतो.
२.	मध्ययुगा-कडून आधुनिक युगाकडे	<ul style="list-style-type: none"> नवे विचारप्रवाह भौतिक शोध व औद्योगिक क्रांती युरोपातील व्यापारी कंपन्यांची स्थापना 	<ul style="list-style-type: none"> भौगोलिक शोध व शोधक औद्योगिक क्रांतीला कारणीभूत घटक युरोपातील व्यापारी कंपन्या व भारत 	<ul style="list-style-type: none"> औद्योगिक क्रांतीचा भारतावर पडलेला प्रभाव समजावून घेणे इतिहासाच्या आकलनास आवश्यक आहे. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी विविध शोधांमुळे मानवी जीवनावर झालेला परिणाम विशद करतो. विद्यार्थी औद्योगिक क्रांतीचा भारतावर झालेला परिणाम स्पष्ट करतो.
३.	पाश्चात्यांचे भारतात आगमन	<ul style="list-style-type: none"> भारतात पाश्चात्य येण्यामागची कारणे व्यापारी ते राज्यकर्ते बदलते सामाजिक जीवन 	<ul style="list-style-type: none"> पोर्तुगीज, डच, इंग्रज, फ्रेंच यांचे भारतात आगमन परवाने, सवलती आणि वखारीची स्थापना राजकीय संघर्ष - एतद्देशीय सत्तांशी संघर्ष व त्यावर मात सत्ताप्राप्ती भारतावरील सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, सांस्कृतिक परिणाम 	<ul style="list-style-type: none"> ब्रिटिशांच्या आगमनाने भारतीयोंचे जीवन बदलले. राजकीय ऐक्याचा अभाव व भारतीय राजांच्या अंतर्गत भांडणामुळे ब्रिटिश सत्तेच्या वाढीस मदत झाली. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी पाश्चात्य सत्ता भारतात येण्यामागील कारणे स्पष्ट करतो. विद्यार्थी ब्रिटिशांच्या आगमनाचे भारतावरील परिणाम स्पष्ट करतो.

अ.क्र.	घटक	उपघटक	व्याप्ती आणि मर्यादा	प्रमुख जाणिवा	अध्ययन निदर्शक
४.	ईस्ट इंडिया कंपनीची राजवट	<ul style="list-style-type: none"> • कंपनीची स्थापना व विस्तार • वसाहतवाद 	<ul style="list-style-type: none"> • कंपनीच्या प्रारंभिक हालचाली • इंग्रज-फ्रेंच संघर्ष • कंपनीचा बंगाल, कर्नाटक, महाराष्ट्र, सिंध व पंजाब येथील विस्तार 	<ul style="list-style-type: none"> • शास्त्रीय दृष्टिकोनाच्या अभावाचा भारतावर दूरगामी परिणाम झाला. 	<ul style="list-style-type: none"> • विद्यार्थी कंपनीचा विस्तार स्पष्ट करतो. • विद्यार्थी टिपू सुलतान, मराठे, शीख यांना आलेल्या अपयशाची कारणे सांगतो. • विद्यार्थी वसाहतवादाची संकल्पना स्पष्ट करतो.
५.	१८५७ चा राष्ट्रीय उठाव	<ul style="list-style-type: none"> • उठावाची पार्श्वभूमी • १८५७ च्या उठावाची कारणे व परिणाम • सत्ताबदल • कंपनीकडून ब्रिटिश संसदेकडे (पार्लमेंटकडे) 	<ul style="list-style-type: none"> • १८५७ पूर्वीचे कंपनीच्या विरोधातील भारतातील सशस्त्र उठाव • उठावाची सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, सांस्कृतिक कारणे • उठावाची व्याप्ती • उठावाचे परिणाम 	<ul style="list-style-type: none"> • अन्यायाचा अतिरेक झाला की जनता बंड करते. 	<ul style="list-style-type: none"> • विद्यार्थी १८५७ च्या उठावाची कारणे स्पष्ट करतो. • विद्यार्थी १८५७ च्या उठावाचे परिणाम स्पष्ट करतो. • विद्यार्थी राजकीय बदलाची प्रक्रिया जाणतो. • विद्यार्थी सत्ताबदलामागील कारणे स्पष्ट करतो.
६.	भारतीय प्रबोधन	<ul style="list-style-type: none"> • धर्म सुधारणा चळवळ • जातीभेद निर्मूलन चळवळ • स्त्रीविषयक सुधारणा • प्रबोधनाचे अन्य क्षेत्रांवरील परिणाम 	<ul style="list-style-type: none"> • धर्म सुधारणावादी संस्था • विविध प्रांतातील जातीभेद निर्मूलनाच्या चळवळी. • स्त्री-विषयक कायदे • कला, शिक्षण, छपाई, वृत्तपत्रे इत्यादींचे योगदान. 	<ul style="list-style-type: none"> • भारताला मध्ययुगाकडून आधुनिकतेकडे नेणारी प्रबोधन ही एक व्यापक चळवळ होती. 	<ul style="list-style-type: none"> • विद्यार्थी भारतीय प्रबोधनाचे महत्त्व स्पष्ट करतो. • विद्यार्थी समाजसुधारकांनी समाजसुधारणेसाठी केलेले प्रयत्न सांगतो.

अ.क्र.	घटक	उपघटक	व्याप्ती आणि मर्यादा	प्रमुख जाणिवा	अध्ययन निदर्शक
७.	भारतीय स्वातंत्र्य लढा	<ul style="list-style-type: none"> राष्ट्रीय सभेची स्थापना मवाळ व जहाल विचार मुस्लिम लीगची स्थापना गांधीयुग १९४२ ची चळवळ सशस्त्र क्रांतिकारी चळवळ विविध क्षेत्रांतील लढे (समतेचा लढा, घटना-निर्मिती, वर्तमानपत्रांचे योगदान) फाळणी स्वातंत्र्यप्राप्ती 	<ul style="list-style-type: none"> राष्ट्रीय सभेची स्थापना ते स्वातंत्र्यप्राप्तीपर्यंतचे टप्पे: पहिले पर्व (१८८५ ते १९०५) दुसरे पर्व (१९०५ ते १९२०) तिसरे पर्व (१९२० ते १९४७) 	<ul style="list-style-type: none"> भारताचा स्वातंत्र्यलढा हा व्यापक तत्त्वज्ञानावर (अहिंसेचे तत्त्वज्ञान) आधारित साम्राज्यविरोधी लढा होता. महात्मा गांधीजींनी स्वातंत्र्य चळवळीचे रूपांतर लोकचळवळीत केले. समतेचा लढा जनतेच्या मोठ्या त्यागामुळे भारताला स्वातंत्र्य मिळाले. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी राष्ट्रीय सभेच्या स्थापनेची पार्श्वभूमी स्पष्ट करतो. विद्यार्थी मवाळ, जहाल, गांधीजींच्या चळवळी, सशस्त्र क्रांतिकारक यांचे स्वातंत्र्यलढ्यातील योगदान स्पष्ट करतो. विद्यार्थी भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीची माहिती विशद करतो.
८.	स्वातंत्र्योत्तर भारताची वाटचाल	<ul style="list-style-type: none"> संस्थानांचे विलीनीकरण फ्रेंच वसाहतींचे विलीनीकरण संयुक्त महाराष्ट्राचा लढा गोवा मुक्ती लढा प्रगतीच्या दिशेने वाटचाल 	<ul style="list-style-type: none"> जुनागढ, काश्मीर, हैदराबाद, मराठवाडा मुक्तिसंग्राम. संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीची पार्श्वभूमी संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीची प्रमुख तत्त्वे संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीतील हुतात्मे १९६० महाराष्ट्र निर्मिती. क्रीडा, विज्ञान-तंत्रज्ञान, संपर्क साधने इत्यादी क्षेत्रांत भारताचे योगदान. 	<ul style="list-style-type: none"> स्वतंत्र भारताची उभारणी न्याय, समता, बंधुता, धर्म-निरपेक्षता या मूल्यांवर झालेली आहे. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी संस्थानांच्या भारतात विलीनीकरणाच्या प्रक्रियेची माहिती स्पष्ट करतो. विद्यार्थी संयुक्त महाराष्ट्र व गोवामुक्ती चळवळीचे महत्त्व विशद करतो. विद्यार्थी स्वातंत्र्योत्तर भारताची वाटचाल स्पष्ट करतो.

अभ्यासक्रमाची उद्दिष्टे व पाठ्यक्रम - इयत्ता ६ वी नागरिकशास्त्र

१. लोकशाहीच्या मूल्यांचे पालन करण्याची वृत्ती वाढीस लावणे.
२. जबाबदार व क्रियाशील नागरिकत्वाची जाणीव निर्माण करणे.
३. भारतातील राजकीय रचनेचे/प्रक्रियेचे स्थूल स्वरूप समजण्यास मदत करणे.
४. विद्यार्थ्यांना मानव, समाज आणि पर्यावरण यांच्या परस्परावलंबित्वाची प्रक्रिया समजावून देऊन पर्यावरणाचे संरक्षण करण्यास प्रवृत्त करणे.
५. संयम, सहिष्णुता, समता, सहकार्यभावना या मूल्यांची जोपासना करणे.
६. श्रमप्रतिष्ठेची जाणीव निर्माण करणे.
७. आपत्ती व्यवस्थापनाबाबत जाणीवजागृती करणे.

**पाठ्यक्रम
विषय - नागरिकशास्त्र**

इयत्ता - ६ वी

अ.क्र.	घटक	उपघटक	व्याप्ती आणि मर्यादा	प्रमुख जाणिवा	अध्ययन निदर्शक
१.	समाज	<ul style="list-style-type: none"> समाजाची आवश्यकता 	<ul style="list-style-type: none"> मूलभूत गरजांची पूर्तता मानवाच्या क्षमतांचा व गुणांचा विकास 	<ul style="list-style-type: none"> समाजातील विविध घटकांच्या परस्पर सहकार्यातून शिस्त व नियमांचा आदर करण्याची वृत्ती वाढीस लागते. व्यक्ती, कुटुंब व संस्था यांचा मिळून समाज बनतो. भारतात विविध भाषक, विविध धर्मांचे लोक असूनही त्यांच्यात एकता आहे. समाजामध्ये भाषा, धर्म, परंपरा, चालीरिती इत्यादींमध्ये विविधता आहे. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी आपण समाजाचे घटक आहोत हे स्पष्ट करतो.
		<ul style="list-style-type: none"> समाजातील विविधता 	<ul style="list-style-type: none"> विविध धर्मांचे सहसंबंध रीतिरिवाज- परंपरा - भाषा - इतिहास - चालीरिती - धार्मिकसहिष्णुता 	<ul style="list-style-type: none"> एकमेकांच्या सहकार्याने व्यक्तिविकास व सामाजिक विकास साधता येतो. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी व्यक्ती व समाज यांच्यातील सहसंबंध विशद करतो.
		<ul style="list-style-type: none"> समाजातील परस्परालंबन 	<p>टीप-राज्यघटनेत उल्लेख केलेल्या धर्मनिरपेक्षतेच्या तत्वाचा स्पष्ट उल्लेख, अभिप्रेत आहे.</p>		
२.	सामाजिक नियमन : ग्रामीण भागातील नियमन	<ul style="list-style-type: none"> गावातील नियमन ग्रामसभा ग्रामपंचायत सरपंच ग्रामसेवक पोलीस पाटील 	<ul style="list-style-type: none"> ग्रामसभा अध्यक्ष कार्ये महत्त्व (येथे लोकसहभाग या मुद्द्यास महत्त्व देणे.) 	<ul style="list-style-type: none"> लोकनियुक्त प्रतिनिधी ग्रामपंचायतीच्या माध्यमातून गावाचे नेतृत्व करतात. स्थानिक लोक स्थानिक पातळीवरचा कारभार कार्यक्षमपणे करतात. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी ग्रामपंचायतीची रचना व कार्ये स्पष्ट करतो. विद्यार्थी सरपंच, ग्रामसेवक यांचे काम विशद करतो. विद्यार्थी तलाठी, पोलीस पाटील यांचे ग्रामरचनेतील स्थान विशद करतो.

अ.क्र.	घटक	उपघटक	व्याप्ती आणि मर्यादा	प्रमुख जाणिवा	अध्ययन निदर्शक
		ग्राममहसूल विभाग तलाठी महिला आणि ग्रामपंचायत (टीप - येथे तांत्रिक माहिती- वर भर न देता त्यांचे कार्य, सकारात्मक दृष्टिकोन व लोकसहभाग यावर भर देणे अभिप्रेत आहे.)	<ul style="list-style-type: none"> ग्रामपंचायत रचना व कार्ये (संक्षिप्त व सचित्र ओळख देणे.) सरपंच व उपसरपंच विविध समित्यांचे प्रमुख : ग्रामसेवक नेमणूक व कार्ये पोलीस पाटील नेमणूक व कार्ये ग्रामपंचायतीमध्ये महिलांचा सहभाग 	<ul style="list-style-type: none"> गावाच्या विकासासाठी स्थानिक लोकांचे/संस्थेचे योगदान महत्त्वाचे असते. विकास कामात लोक-सहभागाचे अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. ग्रामपंचायत हा लोकशाही व्यवस्थेचा पायभूत घटक आहे. पोलीस पाटील, ग्रामसेवक, तलाठी हे शासन व जनता यातील दुवा आहेत. 	
३.	सामाजिक नियमनः शहरी भागातील नियमन	<ul style="list-style-type: none"> महानगरपालिका नगरपरिषद नगरपंचायत औद्योगिक नगर वसाहत (प्राधिकरण) 	<ul style="list-style-type: none"> रचना व कार्ये समित्या - पदाधिकारी - कार्ये महापौर/नगराध्यक्ष आयुक्त/मुख्याधिकारी निवड कार्यकाल - कामे प्रशासनातील महत्त्व व स्थान औद्योगिक नगर वसाहत 	<ul style="list-style-type: none"> ग्रामीण व शहरी भागाचे प्रश्न/समस्या भिन्न असतात. मोठ्या शहरांचा कारभार कार्यक्षम पद्धतीने चालविण्यासाठी महानगर-पालिकेच्या यंत्रणेची आवश्यकता असते. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी शहरी स्थानिक संस्थांचे वर्गीकरण स्पष्ट करतो. विद्यार्थी नागरी स्थानिक शासन संस्थेच्या पदाधिकार्यांविषयी व प्रशासनाविषयी माहिती सांगतो. विद्यार्थी महापौर/नगराध्यक्ष यांचे स्थानिक प्रशासनातील महत्त्व विशद करतो.

प्रा. शि. अभ्यासक्रम २०१२ : भाषेतर विषय : भाग - २ : इयत्ता ६ वी ते ८ वी : इतिहास, नागरिकशास्त्र : (२००)

अ.क्र.	घटक	उपघटक	व्याप्ती आणि मर्यादा	प्रमुख जाणिवे	अध्ययन निदर्शक
४.	सामाजिक नियमन तालुका-स्तरीय नियमन:	<ul style="list-style-type: none"> कटक मंडळे (टीप - तांत्रिक माहितीपेक्षा पदाधिकारी/अधिकारी यांचा दैनंदिन कारभार व लोकसहभाग यावर भर देणे अभिप्रेत आहे.) तालुकास्तर - १. पंचायत समिती सभापती, गटविकास अधिकारी २. महसुली विभाग तहसीलदार 	<ul style="list-style-type: none"> कटक मंडळे (टीप- लोकजागृती /लोकजाणीव या संदर्भात पदाधिकारी/ अधिकारी यांच्या कार्यावर भर द्यावा. परंतु त्यांची यादी अपेक्षित नाही.) पंचायत समिती सभासदांची रचना - कार्यकाल, सभापती व उपसभापती पात्रता निवड, कार्यकाल, कार्ये गटविकास अधिकारी - नेमणूक, कार्ये पंचायत समिती - कामे, उत्पन्नाची साधने (थोडक्यात) पंचायत समिती - ग्रामपंचायत सहसंबंध तहसीलदार - नेमणूक, कार्ये 	<ul style="list-style-type: none"> पंचायत समिती हा ग्रामपंचायत व जिल्हा परिषद यांमधील दुवा आहे. तालुक्यातील विकास कामांचा मेळ पंचायत समिती घालते. तालुक्यातील शांतता व सुव्यवस्था राखण्याचे काम तहसीलदार व तालुका पोलीस प्रमुख करतात. शासकीय कल्याणकारी योजना पंचायत समिती मार्फत पोहचविल्या जातात. दुष्काळ, अतिवृष्टी, भूकंप, पूर यांसारख्या नैसर्गिक आपत्तींचे निवारण कार्य तहसीलदार व तहसील प्रशासन करते. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी कटक मंडळ हा शहरी स्थानिक संस्थेचा वेगळा प्रकार आहे हे स्पष्ट करतो. विद्यार्थी पंचायत समितीचे महत्त्व सांगतात. विद्यार्थी तहसीलदार/ पंचायत समिती कार्यालयाच्या प्रशासनाबाबत माहिती सांगतो. विद्यार्थी पंचायत समिती सभापतींचे पंचायत स्तरावरील महत्त्व सांगतो. विद्यार्थी तहसीलदाराची विविध कामे सांगतो.

अ.क्र.	घटक	उपघटक	व्याप्ती आणि मर्यादा	प्रमुख जाणिवा	अध्ययन निदर्शक
५.	सामाजिक नियमन: जिल्हास्तरीय नियमन	<ul style="list-style-type: none"> जिल्हापरिषद पदाधिकारी समित्या प्रशासन कामे उत्पन्नाची साधने जिल्हा प्रशासन अधिकारी जिल्हा पोलीस प्रमुख जिल्हा न्यायालय ओळख 	<ul style="list-style-type: none"> जिल्हापरिषद रचना- कार्यकाल, पात्रता, अध्यक्ष, उपाध्यक्ष निवड, कार्ये विविध समित्या, गरज, पदाधिकारी व कार्ये, स्थायी समितीचे महत्त्व मुख्य कार्यकारी अधिकारी नेमणूक व कार्ये आपत्ती व्यवस्थापन 	<ul style="list-style-type: none"> स्थानिक प्रशासन हे लोककल्याणासाठी असते. (प्रमुख उदाहरणे चौकटीत द्यावीत. १. लखीना पॅटर्न २. दळवी पॅटर्न ३. संजय चहांदे पॅटर्न इत्यादी) 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी जिल्हा परिषदेचे महत्त्व सांगतो. विद्यार्थी जिल्हा परिषद रचना, पात्रता, कार्यकाल, कार्ये यांविषयी माहिती सांगतो. विद्यार्थी जिल्हा परिषदेच्या उत्पन्नाची साधने विशद करतो. विद्यार्थी दुष्काळ, अतिवृष्टी, भूकंप, पूर यांसारख्या नैसर्गिक आपत्तींचे निवारण कार्य करण्याची योजना विशद करतो.

प्रा. शि. अभ्यासक्रम २०१२ : भाषेतर विषय : भाग - २ : इयत्ता ६ वी ते ८ वी : इतिहास, नागरिकशास्त्र : (२०२)

अभ्यासक्रमाची उद्दिष्टे व पाठ्यक्रम - इयत्ता ७ वी नागरिकशास्त्र

- १) भारतीय संविधानात नमूद केलेली लोकशाही, समाजवाद व धर्मनिरपेक्षता ही मूल्ये विद्यार्थ्यांच्या मनावर बिंबविणे.
- २) जबाबदार व क्रियाशील नागरिकत्वाची जाणीव निर्माण करणे.
- ३) समाजातील दुर्बल घटक व महिला यांच्या सबलीकरणाची जाणीव निर्माण करणे.
- ४) भारताच्या राजकीय रचनेचे/प्रक्रियेचे स्थूल स्वरूप समजण्यास मदत करणे.
- ५) भारताची एकता व अखंडता याबद्दल विद्यार्थ्यांच्या मनात आदराची भावना निर्माण करणे.
- ६) राष्ट्रासमोरील सामाजिक व आर्थिक आव्हानांची ओळख करून देणे.
- ७) भारतातील राज्यकारभारासाठी असलेली सांविधानिक रचना समजण्यास मदत करणे.

विषय - नागरिकशास्त्र

अ.क्र.	घटक	उपघटक	व्याप्ती आणि मर्यादा	प्रमुख जाणिवा	अध्ययन निदर्शक
१.	<p>भारतीय संविधान उद्दिष्टे व स्वरूप</p>	<p>संविधान</p> <ul style="list-style-type: none"> डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे योगदान 	<ul style="list-style-type: none"> संविधान संघराज्य-स्वरूप, वैशिष्ट्ये केंद्रसरकार घटकराज्ये केंद्रशासित प्रदेश संघसूची राज्यसूची समवर्ती सूची शेषाधिकार संसदीय लोकशाही 	<ul style="list-style-type: none"> भारत हा राज्यांचा संघ आहे. भारतासारख्या विशाल भूप्रदेश व सामाजिक विविधता असलेल्या देशात संघराज्य पद्धत ही उपयुक्त आहे. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी संघराज्य पद्धत स्पष्ट करतो. संघराज्य व राज्यशासन यांच्यातील अधिकाराची विभागीय विशद करतो. विद्यार्थी 'अल्पसंख्यांक' ही संकल्पना स्पष्ट करतो. विद्यार्थी लोकशाही ही संकल्पना विशद करतो. विद्यार्थी संसदीय लोकशाहीची वैशिष्ट्ये विशद करतो.
	<ul style="list-style-type: none"> सत्तेचे विकेंद्रीकरण अ) प्रादेशिक आ) कार्यानुसार द्विस्तरीय शासन संसदीय लोकशाही सामाजिक न्याय 	<ul style="list-style-type: none"> लोकसहभागाच्या दृष्टीने सत्तेचे विकेंद्रीकरण आवश्यक असते. लोकशाहीमुळे लोकांचा शासनातील सहभाग वाढतो. 	<ul style="list-style-type: none"> अल्पसंख्याक : हितसंबंध रक्षण 	<ul style="list-style-type: none"> लोकसहभागाच्या दृष्टीने सत्तेचे विकेंद्रीकरण आवश्यक असते. लोकशाहीमुळे लोकांचा शासनातील सहभाग वाढतो. अल्पसंख्याकांच्या हिताचे संरक्षण करणे ही सरकारची जबाबदारी आहे. 	

अ.क्र.	घटक	उपघटक	व्याप्ती आणि मर्यादा	प्रमुख जाणिवा	अध्ययन निदर्शक
२.	कायदे- मंडळ	<ul style="list-style-type: none"> संघशासन-संसद राज्यशासन-विधिमंडळ 	<p>अ</p> <p>कायदेमंडळ (संघशासन)</p> <p>↓</p> <p>संसद</p> <p>↔</p> <p>राष्ट्रपती लोकसभा राज्यसभा</p> <p>ब</p> <p>कायदेमंडळ</p> <p>↓</p> <p>विधिमंडळ(राज्यशासन)</p> <p>↔</p> <p>राज्यपाल विधानसभा विधान परिषद</p> <p>क</p> <p>अधिकार व कार्ये</p> <p>टीप (महाराष्ट्राची विशेष चौकट देणे. सुवर्णमहोत्सवी वर्ष)</p>	<ul style="list-style-type: none"> केंद्रस्तरावर संसद हे कायदेमंडळ असते. राज्यस्तरावर विधिमंडळ हे कायदेमंडळ असते. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी संसदेची माहिती सांगतो. विद्यार्थी घटकराज्य व विधिमंडळाची माहिती सांगतो.
३.	कार्यकारी मंडळ	<ul style="list-style-type: none"> केंद्रीय कार्यकारीमंडळ राष्ट्रपती उपराष्ट्रपती-संक्षिप्त माहिती पंतप्रधान मंत्रिमंडळ 	<ul style="list-style-type: none"> संघराज्य कार्यकारी मंडळ- राष्ट्रपती, पंतप्रधान, मंत्रिमंडळ. राष्ट्रपती-संविधानात्मक प्रमुख, निवड, पात्रता, कार्यकाल, महाभियोग. राष्ट्रपतींचे अधिकार-कायदेविषयक, न्यायविषयक, कार्यकारी विषयक, वित्तीय, आणीबाणी. 	<ul style="list-style-type: none"> राष्ट्रपती/पंतप्रधान यांचे कार्य महत्त्वाचे असते. केंद्राच्या राज्यकारभाराची सूत्रे अनुक्रमे पंतप्रधान व मंत्रिमंडळ यांच्याकडे असतात. संसदेत अविश्वासाचा ठराव पारित झाल्यास पंतप्रधान व त्यांच्या मंत्रिमंडळास राजीनामा द्यावा लागतो. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी पंतप्रधान/राष्ट्रपती यांच्याबद्दल माहिती सांगतो. विद्यार्थी राष्ट्रपतींची निवड व अधिकार यांची माहिती स्पष्ट करतो.

अ.क्र.	घटक	उपघटक	व्याप्ती आणि मर्यादा	प्रमुख जाणिवा	अध्ययन निदर्शक
		<ul style="list-style-type: none"> राज्य कार्यकारी मंडळ राज्यपाल मुख्यमंत्री मंत्रिमंडळ 	<ul style="list-style-type: none"> उपराष्ट्रपती- संक्षिप्त माहिती देणे. पंतप्रधान- मंत्रिपरिषदेचा प्रमुख राष्ट्रपती व मंत्रिपरिषद यांच्यातील दुवा पक्षाचा प्रमुख देशाचा वास्तव प्रमुख राज्यपाल, मुख्यमंत्री, मंत्रिमंडळ - राज्यपाल-निवड, पात्रता, कार्यकाल, अधिकार मुख्यमंत्री-निवड, पात्रता, कार्यकाल, अधिकार राज्यपाल व राष्ट्रपती यांच्यातील साम्य व भेद पंतप्रधान व मुख्यमंत्री यांच्यातील साम्य व भेद 	<ul style="list-style-type: none"> राज्यपाल यांचे कार्य महत्त्वाचे असते. मुख्यमंत्री व मंत्रिमंडळ यांच्याकडे राज्यकारभाराची सूत्रे असतात. अविश्वासाचा ठराव पारित झाल्यास मुख्यमंत्री व त्यांच्या मंत्रिमंडळास राजीनामा द्यावा लागतो. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी मुख्यमंत्र्यांची कामे विशद करतो. विद्यार्थी राज्यपाल त्यांची निवड, पात्रता, कार्यकाल यांच्याबद्दलची माहिती स्पष्ट करतो. विद्यार्थी मुख्यमंत्र्यांबद्दलची माहिती स्पष्ट करतो.

अ.क्र.	घटक	उपघटक	व्याप्ती आणि मर्यादा	प्रमुख जाणिवा	अध्ययन निदर्शक
४.	न्याय- मंडळ	<ul style="list-style-type: none"> सर्वोच्च न्यायालय उच्च न्यायालय दुय्यम न्यायालय 	<ul style="list-style-type: none"> सर्वोच्च न्यायालयातील न्यायाधीशांची पात्रता, नेमणूक, कार्यकाल, रचना व कार्ये उच्च न्यायालयाच्या न्यायाधीशांची पात्रता, नेमणूक, कार्यकाल, रचना व कार्ये पात्रता, नेमणूक, कार्यकाल, कार्ये जनहितयाचिका. कौटुंबिक हिंसाचार 	<ul style="list-style-type: none"> सर्वोच्च न्यायालय हे अभिलेख न्यायालय आहे. सर्वोच्च न्यायालयाचे निर्णय अंतिम असतात. उच्च न्यायालयाकडून सर्वोच्च न्यायालयाकडे दाद मागता येते. स्थानिक जनतेला लवकर न्याय मिळण्याची सोय होते. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी सर्वोच्च/उच्च न्यायालयाच्या न्यायाधीशांची पात्रता, नेमणूक, कार्यकाल, रचना व कार्ये स्पष्ट करतो. विद्यार्थी सर्वोच्च न्यायालयाचे स्थान महत्त्वाचे असते हे स्पष्ट करतो.

प्रा. शि. अभ्यासक्रम २०१२ : भाषेतर विषय : भाग - २ : इयत्ता ६ वी ते ८ वी : इतिहास, नागरिकशास्त्र : (२०७)

अभ्यासक्रमाची उद्दिष्टे व पाठ्यक्रम - इयत्ता ८ वी नागरिकशास्त्र

- १) जगाच्या नकाशामध्ये आशिया खंडामधील भारताचे स्थान महत्त्वपूर्ण आहे हे समजण्यास मदत करणे.
- २) भारताचे शेजारी देशांशी असलेले संबंध समजावून घेणे.
- ३) भारताच्या परराष्ट्र धोरणाची पार्श्वभूमी समजून घेणे.
- ४) पंचशील तत्त्वांविषयी माहिती घेणे.
- ५) अलिप्तता वादाविषयी माहिती सांगणे.
- ६) भारताच्या सुरक्षाव्यवस्थेचे स्वरूप समजून घेणे.
- ७) संयुक्त राष्ट्रे या संघटनेच्या स्थापनेची आवश्यकता समजावून घेणे.
- ८) संयुक्त राष्ट्रांच्या घटकांची माहिती समजून घेणे.
- ९) संयुक्त राष्ट्रांच्या आंतरराष्ट्रीय समस्या व त्या सोडविण्यासाठीच्या प्रयत्नांची माहिती करून घेणे.
- १०) निःशस्त्रीकरणाचे महत्त्व समजून घेणे.
- ११) गरीब व श्रीमंत राष्ट्रांतील फरक समजून घेणे.
- १२) संयुक्त राष्ट्रांच्या कार्यात भारताचा सहभाग समजून घेणे.
- १३) संयुक्त राष्ट्रांच्या संलग्न संस्थांची माहिती करून घेणे.
- १४) लोकसंख्यावाढीमुळे निर्माण झालेल्या समस्यांची जाणीव निर्माण करणे.
- १५) जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेमुळे निर्माण झालेल्या आव्हानांना उचित प्रतिसाद देण्यास सक्षम बनविणे.

पाठ्यक्रम

इयत्ता - ८ वी

विषय - नागरिकशास्त्र

अ.क्र.	घटक	उपघटक	व्याप्ती आणि मर्यादा	प्रमुख जाणिवा	अध्ययन निदर्शक
१.	भारताचे जगातील स्थान	<ul style="list-style-type: none"> जगाची ओळख शेजारील देशांशी संबंध 	<ul style="list-style-type: none"> आशिया खंड व त्यातील भारताचे स्थान. भारत व शेजारील देश-संबंध 	<ul style="list-style-type: none"> आशिया खंडामध्ये भारताचे स्थान अनन्यसाधारण आहे. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी आशिया खंडातील भारताचे स्थान महत्त्वपूर्ण आहे हे विशद करतो. विद्यार्थी भारताचे शेजारील देशांशी असणारे परस्पर संबंध स्पष्ट करतो.
२.	भारताचे परराष्ट्र धोरण व संरक्षण व्यवस्था	<ul style="list-style-type: none"> परराष्ट्र धोरणाचा अर्थ संरक्षणव्यवस्थेचे स्वरूप जागतिक शांततेस पाठिंबा 	<ul style="list-style-type: none"> अलिप्ततावाद पंचशील शेजारील देशांशी सहकार्य संयुक्त राष्ट्रांशी सहकार्य संरक्षण व्यवस्था <p>बाह्य (लष्कर) अंतर्गत</p> <p>↓</p> <p>१) भूदल १) निमलष्करी दल, २) वायुदल २) होमगार्ड्स ३) नौदल</p>	<ul style="list-style-type: none"> मानवतावाद, जागतिक शांतता व समानता या शाश्वत मूल्यांवर अलिप्ततावादाची चळवळ आधारलेली आहे. भारताचे परराष्ट्रधोरण पंचशील तत्त्वांवर आधारित आहे व ते जागतिक शांततेस पूरक आहे. देशाची शांतता, सुरक्षितता व विकास यासाठी संरक्षण सिद्धता आवश्यक असते. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी भारताच्या परराष्ट्र धोरणाचा अर्थ स्पष्ट करतो. विद्यार्थी पंचशील तत्त्वाचे महत्त्व विशद करतो. विद्यार्थी भारताच्या संरक्षण व्यवस्थेविषयी माहिती सांगतो.

अ.क्र.	घटक	उपघटक	व्याप्ती आणि मर्यादा	प्रमुख जाणिवा	अध्ययन निदर्शक
३.	संयुक्त राष्ट्र	<ul style="list-style-type: none"> संयुक्त राष्ट्रांच्या स्थापनेची आवश्यकता संयुक्त राष्ट्रांचे घटक कार्ये संयुक्त राष्ट्रांचे कार्ये 	<ul style="list-style-type: none"> संयुक्त राष्ट्रांचे घटक एकूण ६ (थोडक्यात विशद करणे.) आमसभा सुरक्षा परिषद आर्थिक व सामाजिक परिषद आंतरराष्ट्रीय न्यायालय विश्वस्त मंडळ सचिवालय (संस्थांची माहिती थोडक्यात देणे अभिप्रेत आहे) 	<ul style="list-style-type: none"> जागतिक शांतता व सहकार्यासाठी संयुक्त राष्ट्रे ही संघटना महत्त्वाची आहे. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी जागतिक शांततेच्या संदर्भात भारताचे योगदान स्पष्ट करतो. विद्यार्थी निःशस्त्रीकरण ही काळाची गरज आहे या विधानाची सत्यता पटवितो.
४.	जागतिक समस्या भाग १	<ul style="list-style-type: none"> जागतिक अशांतता शस्त्रास्त्रस्पर्धा संहारक शस्त्रनिर्मिती (टीप : वरील संदर्भात भारताच्या योगदानाची थोडक्यात माहिती देणे अभिप्रेत आहे.) 	<ul style="list-style-type: none"> संयुक्त राष्ट्रांची भूमिका मानवी हक्कांची सनद भारताचे योगदान 	<ul style="list-style-type: none"> जागतिक शांतता ही विकासासाठी आवश्यक असते. शस्त्रास्त्रस्पर्धा व संहारक शस्त्र निर्मिती ही जगाच्या विकासातील मोठी आव्हाने आहेत. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी जागतिक शांततेच्या संदर्भात भारताचे योगदान स्पष्ट करतो. विद्यार्थी निःशस्त्रीकरणाचे महत्त्व स्पष्ट करतो. संहारक शस्त्रांमधून निर्माण होणारी दहशत विद्यार्थी जाणतो जागतिक दहशतवाद हा जागतिक विकासापुढील आव्हान आहे हे विद्यार्थी जाणतो.

अ.क्र.	घटक	उपघटक	व्याप्ती आणि मर्यादा	प्रमुख जाणिवा	अध्ययन निदर्शक
५.	जागतिक समस्या भाग २	<ul style="list-style-type: none"> दारिद्र्य पर्यावरणाचा न्हास आंतरराष्ट्रीय विषमता समारोप-समस्यानिवारणात भारताची भूमिका 	<ul style="list-style-type: none"> संयुक्त राष्ट्रांची भूमिका भारताचे योगदान <p>टीप : वरील संदर्भित भारताच्या योगदानाची थोडक्यात माहिती द्यावी.</p> <ul style="list-style-type: none"> सुरक्षा परिषदेत कायम स्वरूपी सदस्यत्वाच्या मागणीचे महत्त्व 	<ul style="list-style-type: none"> पर्यावरण संरक्षण व संवर्धन ही काळाची गरज आहे. 	<ul style="list-style-type: none"> विद्यार्थी भारताने केलेल्या पर्यावरणविषयक जागृतीचे महत्त्व स्पष्ट करतो. विद्यार्थी दारिद्र्याची कारणे स्पष्ट करतो. विद्यार्थी गरीब व श्रीमंत राष्ट्रे यांची तुलनात्मक माहिती सांगतो.

प्रा. शि. अभ्यासक्रम २०१२ : भाषेतर विषय : भाग - २ : इयत्ता ६ वी ते ८ वी : इतिहास, नागरिकशास्त्र : (२११)

मूल्यमापनासंदर्भातील निर्देश

इयत्ता ६ वी ते ८ वी

इतिहास व नागरिकशास्त्र या विषयांचे मूल्यमापन २० ऑगस्ट, २०१२ च्या सातत्यपूर्ण सर्वकष मूल्यमापन विषयीच्या शासननिर्णयानुसार करावयाचे आहे.

- १) मूल्यमापनात उपक्रम, प्रकल्प यांचा समावेश भरपूर प्रमाणात असावा.
- २) स्वयंअध्ययनाचे प्रश्न घटक पूर्ण झाल्यावर न देता उपघटकानंतर द्यावे.
- ३) मूल्यमापनात वस्तुनिष्ठ प्रश्नांचा वापर अधिक प्रमाणात करावा. आकलनावर भर देणारे वस्तुनिष्ठ प्रश्न असावे.
- ४) स्वतःच्या मताने (विचारपूर्वक) उत्तरे देण्यासंबंधी दीर्घोत्तरी स्वरूपाचे प्रश्नही भरपूर असावेत.
- ५) कल्पनांना व विचारांना चालना देणाऱ्या प्रश्नांचा समावेश पाठ्यपुस्तकात असावा.
(पुढे काय होईल? हे असे असते तर? इ. प्रकारचे प्रश्न.)
- ६) इ.स, स्थळे-वस्तू, घटनाक्रम यांसंबंधी पाठांतरावर आधारित प्रश्न असू नयेत. परंतु या आशयावर आकलन, उपयोजन पातळीवरील प्रश्नांचा समावेश करण्यास हरकत नाही. चित्रांचे व नकाशांचे निरीक्षण करून लिहावे लागतील असे स्वाध्याय असावेत.
- ७) गटचर्चा, चर्चा यासंबंधीने योग्य त्या घटकांचा निर्देश दिलेला असावा.
- ८) उपक्रम, कृती, प्रात्यक्षिकाचा समावेश असावा.

यापुढील तक्त्यात प्रत्येक घटकाच्या मूल्यमापनासाठी कोणती साधनतंत्रे वापरता येतील, कोणत्या कृती/ उपक्रम इत्यादींतून हे मूल्यमापन करता येईल याची संक्षिप्त यादी दिली आहे. ती केवळ नमुन्यादाखल आहे. शिक्षकांना स्वतःच्या अनुभवाप्रमाणे व कल्पनेप्रमाणे साधने/उपक्रम निवडण्याचे स्वातंत्र्य आहे.

तक्त्यातील घटकनिहाय उपक्रम/कृती इत्यादी अध्ययन-अध्यापनासाठी उपयोगी आहे. तेच उपक्रम/ कृती इत्यादी बदलाशिवाय किंवा समांतर उपक्रम/कृती इत्यादी तयार करून मूल्यमापनासाठी वापरता येतील. याखेरीज आपापल्या शाळांतील उपक्रम/कृती यांच्या आधारेही मूल्यमापन करता येईल.

आकारिक मूल्यमापन - इतिहास व नागरिकशास्त्र

इयत्ता : ६ वी

अ.क्र.	घटक	उपक्रम/कृती/प्रकल्प/वर्गकार्य	मूल्यमापन
१.	प्राचीन भारताच्या इतिहासाची साधनांची तोंडओळख	<ul style="list-style-type: none"> • घरातील व शाळेतील जुन्या फोटोंचा संग्रह करणे • शाळेतील जुन्या घटनांची नोंद करणे. • शाळेतील घडून गेलेल्या घटनांबाबत चर्चा घडवून आणणे. उदा. स्नेहसंमेलन, क्रीडा स्पर्धा, बक्षिस वितरण समारंभ इ. • मागील प्रगती पुस्तकांच्या आधारे आपल्या प्रगतीचा आलेख तयार करणे. • जुन्या हस्तलिखितांच्या आधारे शाळेच्या प्रगतीचा आढावा घेणे. • आपले बालपणापासूनचे फोटो गोळा करणे. • मागील वर्षाची पाठ्यपुस्तके जमा करणे. • जुन्या लग्नपत्रिकांचा संग्रह करणे. • घरातील वृत्तपत्र विशेषांक इ. जमा करणे. • दैनंदिनी लिहिणे • व्यापाऱ्यांच्या रोजकीर्द हिशोबांच्या वह्या पाहणे. 	<p>छायाचित्रे, वस्तू, वृत्तपत्रे, हस्तलिखिते, इमारती इ. साधनांचे लिखित व अलिखित साधने असे वर्गीकरण करणे. लिखित व अलिखित साधने यावर गटचर्चा आयोजित करणे.</p>
२.	हडप्पा संस्कृती	<ul style="list-style-type: none"> • गावातील जुन्या इमारतींना भेट देऊन त्यांच्या वैशिष्ट्यांविषयी माहिती संकलित करणे. • शाळेतील जुनी नियतकालिके, हस्तलिखिते यांचे निरीक्षण करून शाळेतील जुन्या घटनांची यादी तयार करणे. • परिसरातील स्थानिक स्वराज्य संस्थांना भेटी देऊन प्रभागांची माहिती संकलित करणे. • गावातील पाणी पुरवठ्याच्या जुन्या साधनांवर गटचर्चा घडवून आणणे. 	<p>तोंडीकाम प्रकल्प निरीक्षण उपक्रम</p>

आकारिक मूल्यमापन - इतिहास व नागरिकशास्त्र

इयत्ता : ६ वी

अ.क्र.	घटक	उपक्रम/कृती/प्रकल्प/वर्गकार्य	मूल्यमापन
३.	वैदिक संस्कृती	<ul style="list-style-type: none"> घरातील जुन्या व नव्या दागिन्यांची यादी तयार करणे. क्षेत्रभेटी/हेरिटेज वॉक गावातील जुन्या इमारती, मंदिरे, वास्तू यांच्या छायाचित्रांचा संग्रह. 	<p>तोंडीकाम प्रकल्प निरीक्षण स्वाध्याय</p>
४.	जनपदे व महाजनपदे	<ul style="list-style-type: none"> गावातील स्थानिक स्वराज्य संस्थांना भेटी देऊन त्यांच्या कारभाराची माहिती मिळविणे. सध्याचा गावाचा कारभार व वैदिककाळातील गावाचा कारभार यातील साम्य व फरक याबाबत गटचर्चा घडवून आणणे. वैदिक काळातील राज्यव्यवस्था व वर्तमान काळातील राज्यव्यवस्था यांमधील साम्य व फरक याबाबत गटचर्चा घडवून आणणे. वैदिक काळातील जनपदे व महाजनपदे यांची यादी तयार करून त्यांच्या अधिकाऱ्यांची नावे यांचा तक्ता तयार करणे. वैदिक काळातील गावाचा कारभार, राज्याचा कारभार यावर गटचर्चा घडवून आणणे. 	<p>तोंडीकाम प्रकल्प निरीक्षण स्वाध्याय उपक्रम</p>
५.	प्राचीन राज्ये	<ul style="list-style-type: none"> भारताच्या नकाशाद्वारे भारतातील घटक राज्यांची माहिती संकलित करणे. महाराष्ट्र राज्याच्या शेजारी राज्यांबद्दल माहिती मिळविणे. भारताच्या नकाशाद्वारे उत्तर व दक्षिण भारत यांतील राज्यांच्या सीमांचे निरीक्षण करून त्या त्या राज्यांच्या विस्ताराविषयी गटचर्चा. प्राचीन भारताच्या पुस्तकातील नकाशाच्या विस्तारित छायाप्रती तयार करणे व त्याद्वारे त्या त्या राज्यांच्या विस्ताराची माहिती संग्रहित करणे. भारताचा प्राचीन नकाशा LCD च्या साहाय्याने पाहून निरनिराळ्या राज्यांच्या सीमा व राज्यांचा विस्तार याबद्दल गटचर्चा. 	<p>तोंडीकाम प्रकल्प निरीक्षण स्वाध्याय</p>

आकारिक मूल्यमापन - इतिहास व नागरिकशास्त्र

इयत्ता : ६ वी

अ.क्र.	घटक	उपक्रम/कृती/प्रकल्प/वर्गकार्य	मूल्यमापन
६.	प्राचीन भारतातील धर्म	<ul style="list-style-type: none"> • विविध सण, उत्सवांमध्ये सहभागी होऊन सणांची माहिती संकलित करणे व गटचर्चा करणे. • चित्रे/LCD द्वारे जैन व बौद्ध धर्माबाबत माहिती संकलित करून गटचर्चा करणे. • वेगवेगळ्या धर्मातील उपासना पद्धतींची माहिती संकलित करून गटचर्चा करणे. • संतवचने सुविचारांचा संग्रह करणे. • पंचमहाव्रते, त्रिरत्ने, आर्यसत्ये, पंचशील यांचे तक्ते तयार करणे व त्यांच्या आशयाविषयी (अर्थाविषयी) गटचर्चा घडवून आणणे. 	<p>तोंडीकाम प्रकल्प निरीक्षण स्वाध्याय</p>
७.	प्राचीन भारतातील कला व संस्कृती	<ul style="list-style-type: none"> • विविध साहित्यिक व त्यांचे साहित्य याची माहिती संकलित करून गटचर्चा करणे. • विविध वाद्ये व नृत्यप्रकार यांची माहिती संकलित करून गटचर्चा करणे. • परिसरातील जुन्या इमारतींना भेट देऊन तेथे माहित होणाऱ्या विविध कलाविषयी गटचर्चा घडवून आणणे. • शाळेमध्ये विविध कलांच्या स्पर्धा आयोजित करून त्या स्पर्धांचा अहवाल तयार करणे. • साहित्यिक व साहित्य यांची सचित्र यादी तयार करणे. • वाद्य व वादक यांची सचित्र यादी तयार करणे. • राज्यपरत्वे नृत्यप्रकारांची सचित्र यादी तयार करणे. • भारतातील प्रसिद्ध वास्तू, स्थळे यांची सचित्र यादी करणे. • परिसरातील (उदा. वारली व मधुबनी) चित्रशैलीचे नमुने गोळा करणे. • परिसरातील जुन्या इमारतींचे निरीक्षण करून त्यातून परिचित होणाऱ्या कलाविषयी चर्चा घडवून आणा. • गावातील जत्रा, उत्सव यांमधील सादर केल्या जाणाऱ्या लोककलांचा परिचय करून घेणे व सादरीकरण करणे. • या संदर्भात उपलब्ध असणाऱ्या कॅलेंडरचा संग्रह करणे. 	<p>तोंडीकाम प्रकल्प निरीक्षण स्वाध्याय उपक्रम इतर</p>

आकारिक मूल्यमापन - इतिहास व नागरिकशास्त्र इयत्ता : ६ वी

अ.क्र.	घटक	उपक्रम / कृती / प्रकल्प / वर्गकार्य	मूल्यमापन
८.	प्राचीन भारत व जग	<ul style="list-style-type: none"> जगाच्या नकाशावरून भारताच्या शेजारील देशांची नावे सांगणे व जगाच्या नकाशात निरनिराळ्या देशांमध्ये मंदिरे व शिल्पे असणारी ठिकाणे दाखविणे. भारतामध्ये आलेल्या परकीय प्रवाशांचे देश सांगणे. भारताबाहेरील देशांमधील निरनिराळ्या मंदिरांची स्तूपांची चित्रे दाखवून ते कोणत्या देशांचे आहेत हे सांगणे. रामायणातील प्रसंग चित्रे किंवा शिल्पे भारताबाहेरील कोणत्या देशांत आढळून येतात ते सांगणे. भारताबाहेरील देशातील मंदिरांची व स्तूपांची चित्रे संग्रहित करणे. 	<p>निरीक्षण तोंडीकाम प्रकल्प इतर</p>

आकारिक मूल्यमापन - इतिहास व नागरिकशास्त्र इयत्ता : ७ वी

अ.क्र.	घटक	उपक्रम/कृती/प्रकल्प/वर्गकार्य	मूल्यमापन
१.	मध्ययुगीन भारताच्या इतिहासाची, साधनांची तोंडओळख	<ul style="list-style-type: none"> वर्तमानपत्रे, नाणी अशी सहज उपलब्ध असणारी साधने संकलित करून त्यांच्या उपयुक्ततेबाबत चर्चा व सादरीकरण करणे. जुनी नाणी अथवा त्यांच्याविषयीची माहिती संग्रहित करणे. इंग्रजी महिन्यात २८, ३० वा ३१ दिवस असतात. त्याप्रमाणे मराठी महिन्यात किती दिवस असतात त्याचे निरीक्षण व तुलना करणे. वर्गामध्ये विविध प्रकारची जुनी कॅलेंडर्स आणून नव्या वर्षाचे कॅलेंडर हाती बनविणे व चालू शैक्षणिक वर्षातील महत्त्वाचे उपक्रम व घटनांची नोंद करणे. एका आठवड्याची दैनंदिनी तयार करणे. वर्गात किंवा शाळेत घडून गेलेल्या तिमाहीतील किंवा सहामाहीतील घटना, प्रसंग, उपक्रम यांची दिनांकानुसार यादी बनविणे. लोककथा, लोकगीते यांचा संग्रह करणे. 	<p>प्रात्यक्षिक तोंडीकाम क्षेत्रभेट उपक्रम</p>
२.	मध्ययुगीन भारत व जग	<ul style="list-style-type: none"> जगाच्या नकाशाच्या आधारे भारत व भारताच्या शेजारील देशांची माहिती मिळविणे. मध्ययुगीन कालखंडातील चित्रांच्या आधारे विविध देशांतील संस्कृतींचा परिचय करून घेणे. मध्ययुगीन भारताच्या बाह्यसीमारेषा व सध्याच्या भारताच्या सीमारेषा यांतील साम्य व भेद यांचे नकाशाच्या साहाय्याने निरीक्षण करा. (मॅकेटर्चा संदर्भ देणे.) अरब संस्कृतीने भारतीय चित्रकला, शिल्पकला, वास्तुकला यांवर काय प्रभाव पाडला यावर गटचर्चा करा. विविध संस्कृतीतील लोकांची वेशभुषा व आहार विहाराच्या सवयी यांत काय साम्य व भेद आहे याचा सचित्र तक्ता तयार करा. हिजरी सनातील महिन्यांची नावे शोधा. 	<p>मुलाखत तोंडीकाम इतर उपक्रम</p>

आकारिक मूल्यमापन - इतिहास व नागरिकशास्त्र इयत्ता : ७ वी

अ.क्र.	घटक	उपक्रम/कृती/प्रकल्प/वर्गकार्य	मूल्यमापन
३.	छोट्या राज्यांचा उदय (इ.स. ७०० ते १२००)	<ul style="list-style-type: none"> ● मध्ययुगीन भारताची माहिती देणारे चित्रपट/माहितीपट/CDs पाहणे. ● क्षेत्रभेट ● वर्तमानपत्रांतील कात्रणांची चिकटवही तयार करणे. ● संग्रहात्मक प्रकल्प, ऐतिहासिक वास्तू फोटोंचा संग्रह, नाणी संग्रह ● किल्ल्यांची व ऐतिहासिक वास्तूंची प्रतिकृती तयार करणे. 	प्रात्यक्षिक तोंडीकाम क्षेत्रभेट उपक्रम
४.	दिल्लीची सुलतानशाही	<ul style="list-style-type: none"> ● मध्ययुगीन राज्यकर्त्यांची माहिती मिळवून वर्गात गटचर्चा ● मध्ययुगीन स्थापत्य आविष्काराची छायाचित्रे व कलाकृतींचे नमुने गोळा करणे. ● सुलतानशाहीचा समाजजीवनावर झालेल्या आर्थिक व सामाजिक परिणामाबाबत गटचर्चा. ● प्रत्येक सुलतानाच्या कारकिर्दीच्या संदर्भातील प्रमुख घटनांची कालपट्टी. ● मध्ययुगीन शासकांनी भव्या बांधकामे का केली असतील यावर गटचर्चा ● मध्ययुगीन वास्तुकलेवर वर्तमानपत्रांतून आलेल्या कात्रणांची चिकटवही ● मध्ययुगीन शासक व त्यांचा कालखंड याचा ओघतक्ता 	प्रात्यक्षिक तोंडीकाम क्षेत्रभेट उपक्रम
५.	प्रादेशिक सत्ता	<ul style="list-style-type: none"> ● मध्ययुगीन भारताच्या नकाशाचे निरीक्षण करून तत्कालीन राज्ये ओळखा व त्या राज्यांवर कोणाची सत्ता होती. यावर गटचर्चा करा. ● मध्ययुगीन नकाशे संकलित करून त्यात विविध संगांनी तत्कालीन राज्ये संगविणे. ● प्रादेशिक सत्तांचे कालपट तयार करणे. ● यादव घराण्याची माहिती गोळा करणे. ● विजयनगरच्या साम्राज्यातील राजांची कालरेषा तयार करणे. ● बहामनी साम्राज्याचा नकाशा तयार करणे. ● ईशान्य भारताच्या नकाशात आहोम राज्याचे स्थान संगविणे. 	प्रात्यक्षिक तोंडीकाम क्षेत्रभेट उपक्रम

आकारिक मूल्यमापन - इतिहास व नागरिकशास्त्र इयत्ता : ७ वी

अ.क्र.	घटक	उपक्रम/कृती/प्रकल्प/वर्गकार्य	मूल्यमापन
६.	मुघल कालखंड	<ul style="list-style-type: none"> ● बाबर ते औरंगजेब यांच्या कारकीर्दीची कालरेषा. ● भारताच्या नकाशात मुघल साम्राज्याचा विस्तार दर्शवून रंग भरणे. ● मुघल साम्राज्याच्या न्हासाची कारणे दर्शविणारा तक्ता. ● मुघल कालखंडातील मुघल राजे व त्यांच्या समकालीन अन्य सत्ता यांची माहिती मिळविणे. ● मुघल राजांची चित्रे असणारे टपाल तिकिटांचा संग्रह. 	<ul style="list-style-type: none"> उपक्रम प्रकल्प तोंडीकाम स्वाध्याय इतर
७.	धार्मिक समन्वय	<ul style="list-style-type: none"> ● भक्ती चळवळीतील संतांची चित्रे संकलित करणे. ● दृक्-श्राव्य माध्यामांच्या मदतीने अभंग, भारुडे, ओव्या, पोवाडे (लोकसाहित्य) माहिती संकलित करणे. ● भूमिकाभिनय/पथनाट्य/एकपात्री प्रयोग/विविध वेषभूषा स्पर्धांचे आयोजन करणे. ● संतवचनांचा संग्रह करणे. ● संतांच्या जीवनावरील चित्रपट वर्गात दाखविणे. ● संतांच्या कार्यावर वक्तृत्व स्पर्धांचे आयोजन. 	<ul style="list-style-type: none"> उपक्रम प्रकल्प सादरीकरण तोंडीकाम स्वाध्याय
८.	मराठी सत्तेचा उदय व न्हास	<ul style="list-style-type: none"> ● संतांचे कार्य त्यांनी लिहिलेले ग्रंथ यांचा तक्ता तयार करणे. ● आपल्या परिसरातील किल्ल्यांना भेटी देऊन माहिती मिळविणे. ● ऐतिहासिक प्रसंगांचे नाट्यीकरण. ● ऐतिहासिक नाटके/साहित्य मिळवून वाचणे. ● वस्तुसंग्रहालयाला भेट देणे. ● मराठ्यांच्या स्वातंत्र्ययुद्धातील महत्त्वाच्या घटनांची नोंद घेणारी कालरेषा तयार करणे. 	<ul style="list-style-type: none"> उपक्रम प्रकल्प सादरीकरण तोंडीकाम स्वाध्याय

आकारिक मूल्यमापन - इतिहास व नागरिकशास्त्र इयत्ता : ८ वी

अ.क्र.	घटक	उपक्रम/कृती/प्रकल्प/वर्गकार्य	मूल्यमापन
१	आधुनिक भारताच्या इतिहासाची साधनांची तोंडओळख	<ul style="list-style-type: none"> आधुनिक भारताच्या इतिहासाशी संबंधित चित्रपट, मालिका, माहितीपट बघणे. दैनंदिन वर्तमानपत्राचे वर्गात वाचन. ऐतिहासिक वास्तुसंग्रहालयास भेट. 	गटकार्य प्रकल्प तोंडीकाम स्वाध्याय
२	मध्ययुगाकडून आधुनिक युगाकडे	<ul style="list-style-type: none"> जुन्या काळातील वस्तूऐवजी त्यांना पर्याय म्हणून वापरल्या जाणाऱ्या या वस्तूंची यादी करा. (पाटा-वखंटा, मिक्सर) क्षेत्रभेट (शेती, कारखाने, वस्तुसंग्रहालये इ.) नकाशावाचनेने भौगोलिक शोधाची ठिकाणे समजावून घेणे. 	प्रकल्प तोंडीकाम गटकार्य/गटचर्चा उपक्रम
३.	पाश्चात्यांचे भारतात आगमन	<ul style="list-style-type: none"> प्रांताबाहेरील व्यापारी स्थळाला भेट. व्यापारी पेठांना भेट. बाहेरील राज्यांतील पदार्थ आपल्या राज्यात येण्याच्या कारणांवर गटचर्चा. उपाहारगृह व वस्त्रदालनाला भेट व परंप्रांतातील पदार्थांची वस्त्रांची सूची तयार करणे. नकाशावाचनेच्या साहाय्याने सागरी मार्गांचे अवलोकन. 	प्रकल्प तोंडीकाम गटकार्य/गटचर्चा उपक्रम स्वाध्याय
४.	ईस्ट इंडिया कंपनीची राजवट	<ul style="list-style-type: none"> स्थानिक स्वराज्य संस्थेला भेट : विविध प्रकारच्या करांच्या माहितीचे संकलन करणे. संस्थांच्या जमा व खर्चाच्या नोंदी कशा ठेवल्या जातात याची माहिती घेणे. भारतातील मोठ्या उद्योगधंद्यांची माहिती मिळविणे. वयोवृद्ध कारागिरांच्या व्यावसायिक शिक्षणाची माहिती. आधुनिक शिक्षणाने काय बदल झाले याची माहिती मिळविणे. 	प्रकल्प तोंडीकाम गटकार्य/गटचर्चा उपक्रम स्वाध्याय

आकारिक मूल्यमापन - इतिहास व नागरिकशास्त्र

इयत्ता : ८ वी

अ.क्र.	घटक	उपक्रम/कृती/प्रकल्प/वर्गकार्य	मूल्यमापन
५	१८५७ चा राष्ट्रीय उठाव	<ul style="list-style-type: none"> अभिरूप स्वरूपाची मतदानप्रक्रिया घडवून आणणे. परिसरातील स्वातंत्र्य चळवळीत घडलेल्या घटनांचे माहिती स्वरूपात संकलन करणे. परिसरात यापूर्वी घडलेल्या एखाद्या आंदोलनाची माहिती मुलाखतीमधून जाणून घेणे. नकाशावाचनातून उठावाची ठिकाणे दर्शविणे. उठावाच्या संदर्भात महाराष्ट्रात झालेल्या प्रयत्नांची ग्रंथालयांतून माहिती मिळविणे. 	<p>प्रकल्प तोंडीकाम गटकार्य/गटचर्चा उपक्रम स्वाध्याय</p>
६	भारतीय प्रबोधन	<ul style="list-style-type: none"> आपल्या परिसरातील सामाजिक कार्य करणाऱ्या व्यक्तींच्या मुलाखती घेणे. जवळच्या पोलीस चौकीला भेट देऊन तेथील कामकाजाची माहिती घ्या. तुमच्या परिसरातील कारखाने सहकारी संस्था आधुनिक शेतीउद्योग, कृषी विद्यापीठे, प्रयोगशाळा, बँक इ. संस्थांना भेट देऊन त्यांच्या कार्यपद्धतीची माहिती घेणे. आशयाशी संबंधित चित्रपट माहितीपट पाहणे. आशयाशी सुसंगत पथनाट्यांचे सादरीकरण. 	<p>प्रकल्प तोंडीकाम गटकार्य/गटचर्चा उपक्रम स्वाध्याय प्रात्यक्षिक</p>
७	भारतीय स्वातंत्र्यलढा	<ul style="list-style-type: none"> परिसरातील राष्ट्रपुरुष/क्रांतिकारकांच्या स्मारकाला भेट देणे व माहिती मिळविणे. राष्ट्रपुरुष/क्रांतिकारक यांच्या जीवनावरील माहितीपट वा चित्रपट पाहणे. राष्ट्रपुरुष/क्रांतिकारकांच्या जीवनावरील पोवाडे जीवनचरित्रे यांचे सादरीकरण. स्फूर्तीगीते/समूहगीतांचे आयोजन. म. गांधींच्या जीवनातील स्वातंत्र्यचळवळीतील महत्त्वाच्या घटना-प्रसंगांचा कालपट तयार करणे. भारतीय स्वातंत्र्यचळवळीत भाग घेणाऱ्या स्त्रियांची चित्रे व त्यांच्या कार्याविषयीची माहिती आंतरजालाच्या (Internet) साहाय्याने मिळविणे. 	<p>प्रकल्प तोंडीकाम गटकार्य/गटचर्चा उपक्रम स्वाध्याय प्रात्यक्षिक</p>

आकारिक मूल्यमापन - इतिहास व नागरिकशास्त्र इयत्ता : ८ वी

अ.क्र.	घटक	उपक्रम / कृती / प्रकल्प / वर्गकार्य	मूल्यमापन
८	स्वातंत्र्योत्तर भारताची वाटचाल	<ul style="list-style-type: none"> ● भारतातील विविध ध्वजांच्या माहितीचे संकलन. ● घरातील खर्चाचे मासिक नियोजन. ● परिसरात घडलेल्या बदलांची माहिती घेण्यासाठी विविध ठिकाणी (शाळा, शेती, उद्योग इ.) भेट. ● फाळणीनंतरच्या भारताच्या सीमारेषा नकाशाच्या साहाय्याने स्पष्ट करा. 	<p>प्रकल्प टॉडीकाम क्षेत्रभेट उपक्रम स्वाध्याय प्रात्यक्षिक</p>